

Kinga Różańska

Językowo-kulturowy obraz mocy piekielnych w rosyjskiej i polskiej frazeologii i paremiologii

---

Acta Polono-Ruthenica 13, 469-486

2008

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Kinga Różańska

Wrocław

Językowo-kulturowy obraz mocy piekielnych w rosyjskiej i polskiej frazeologii i paremiologii

Celem pracy jest ukazanie językowo-kulturowego obrazu mocy piekielnych, odzwierciedlonego we frazeologizmach i przysłowiach języka rosyjskiego i polskiego¹. W różnych kulturach pojmowany jest on odmiennie, ujmują to m.in. uogólniające hasła słownikowe. Moce piekielne według polskiego słownika wyrazów bliskoznacznych są określane jako: diabeł², czart, bies, kusiciel, szatan, Antychryst, Lucyfer, Lucyper, Belzebub, Belial, Demon, Mefistofeles, Mefisto; w gwaraach: Kusy, Zły, Złe, Czarny, Licho; żartobliwie: diabelec, diasek, dydko; oraz zły duch, duch nieczysty, nieczysta siła, duch, Syn ciemności³.

W słownikach języka polskiego diabeł jest przedstawiany również jako „Djaboł, Djaból, Djeboł, Dziabeł, Debeł, Deboł, Diasek; czart, bies, szatan”⁴, „w judaizmie i chrześcijaństwie: upadły anioł, strącony przez Boga do piekieł, kuszący ludzi do grzechu, będący symbolem zła, wyobrażany jako istota z rogami, ogonem, kopytami”⁵, zaś „w wierzeniach ludowych ogólniej: zły duch; symbol złości i brzydoty”⁶. W encyklopedii diabeł jest ukazany jako „upadły anioł, skazany przez Boga za pychę i nieposłuszeństwo na wieczne potępienie i strącony do piekła”⁷.

W słowniku synonimów języka rosyjskiego, diabeł jest określanany jako „дьявол, сатана, чёрт, бес, демон; чертяка; нечистый, лукавый; Люцифер;

---

¹ Praca niniejsza stanowi rozwinięcie badanego zagadnienia we wcześniejszych dociekaniach. Relacje czarta, diabła, biesa, szatana z postaciami boskimi w tej pracy zostały pominięte; szerzej na ten temat [w:] *Językowo-kulturowy obraz Boga we frazeologii i paremiologii języka polskiego i rosyjskiego* (II), zob. „Rozprawy Komisji Językowej WTN”, t. XXXIV, pod red. J. Miodka i W. Wysoczańskiego, Wrocław 2007, s. 73–98.

² Słowo „diabeł” jest przytaczane według źródeł, dlatego też pisane będzie wielką bądź małą literą.

³ *Słownik wyrazów bliskoznacznych*, pod red. S. Skorupki, Warszawa 1987, s. 30.

⁴ *Słownik języka polskiego ułożony pod red. Jana Karłowicza, Adama Kryńskiego i Władysława Niedźwieckiego*, t. 1, Warszawa 1952, reprint wydania z roku 1900, s. 454.

⁵ *Uniwersalny słownik języka polskiego*, pod red. S. Dubisza, t. 1, Warszawa 2003, s. 604.

⁶ *Słownik języka polskiego*, pod red. W. Doroszewskiego, t. 2, Warszawa 1958, s. 119.

⁷ *Nowa encyklopedia powszechna PWN*, t. 2, Warszawa 1997, s. 71.

враг; окаянный; враг рода человеческого, князь (*или* дух) тьмы, злой (*или* нечистый) дух; нечистая сила”⁸.

W słownikach objaśniających języka rosyjskiego czart ukazany jest jako „в суеверных представлениях – злой дух, обычно в образе человека, но с рогами, копытами и хвотом; бес нечистый, лукавый”⁹, a także „нежить, нечисть, злой дух, демон, сатана, дьявол, князь тьмы, царь ада, ворог, лукавый, нелегкий, морока, лихой, шут, шайтан, черная сила, черный” itd. Bies w języku rosyjskim pojmowany jest jako „в христианских представлениях – дух тьмы, мрака, соблазняющий человека или причиняющий ему зло”¹⁰. W języku polskim czart to „według niektórych wierzeń religijnych i ludowych: anioł upadły, duch złośliwy mający moc nadprzyrodzoną, której używa dla szkody ludzkiej lub kuszenia ich do grzechu; diabeł, szatan”¹¹.

Diabeł jest znany człowiekowi od początku jego istnienia. Człowiek pierwotny dobre wydarzenia przypisywał dobremu duchowi, a złe – złym. Szatan, diabeł jest określany jako wcielenie ludzkiego szaleństwa powstałe w ludzkim umyśle.

Językowy obraz świata

Obecnie przyjmuje się, że każdy język naturalny dzieli świat na swój sposób, co oznacza, że posiada on charakterystyczny dla siebie obraz świata i użytkownik języka powinien swoje wypowiedzi podporządkowywać temu modelowi (aczkolwiek językowe modele nie są tylko charakterystyczne dla danego języka, posiadają również cechy uniwersalne)¹². Dzięki badaniom językowego obrazu świata możemy dotrzeć do tego, co wpłynęło na kształtowanie się danych obrazów w poszczególnych narodach (np. Rosjan i Polaków), a także sprawdzić, czy przedstawione fragmenty rzeczywistości odpowiadają naszym wcześniejszym wyobrażeniom, oczekiwaniom, czy też są one całkowicie inne.

Pojęcie i termin „językowy obraz świata” został ukształtowany przez Wilhelma von Humboldta, który twierdził, iż język nie jest jedynie środkiem do porozumiewania się, lecz pewnym rzeczywistym światem. Owe idee rozwijali Leo Weis-

⁸ *Словарь синонимов русского языка*, pod red. Л.А. Чешко, Москва 1971, s. 133.

⁹ *Словарь современного русского литературного языка*, pod red. В. И. Чернышева, t. 17, Москва 1950, s. 940.

¹⁰ *Словарь современного русского литературного...*, t. 1, s. 400.

¹¹ *Словник języка polskiego*, pod red. W. Doroszewskiego, t. 1, Warszawa 1958, s. 1104.

¹² В.Е. Урысон, *Проблемы исследования языковой картины мира. Антология в семантике*, Москва 2003, s. 9.

gerber, Edward Sapir i Benjamin Lee Whorf¹³. W lingwistyce końca XX wieku dogłębniej zdefiniowano problem językowego obrazu świata. Definicja sformułowana przez Jerzego Bartmińskiego¹⁴ i Ryszarda Tokarskiego¹⁵ zakłada, iż językowy obraz świata: „jest to pewien zespół sądów mniej lub bardziej utrwalonych w języku, zawartych w znaczeniach wyrazów lub przez te znaczenia implikowanych, który orzeka o cechach i sposobach istnienia obiektów świata pozajęzykowego. W tym sensie językowy obraz świata jest utrwaleniem zespołu relacji zawartych w językowym ukształtowaniu tekstu, a wynikającym z wiedzy o świecie pozajęzykowym”¹⁶. Natomiast według Janusza Anusiewicza językowy obraz świata jest przede wszystkim „rozumieniem i interpretacją świata z punktu widzenia filozofii zdrowego rozsądku, podsumowaniem i zestawieniem codziennych doświadczeń i przyjętych – tudzież zaakceptowanych przez daną wspólnotę komunikatywną – norm, wartości, sposobów wartościowania oraz wyobrażeń i nastawień wobec tej rzeczywistości i to zarówno materialnej – substancjalnej – zewnętrznej; jak i duchowej – psychicznej – świadomościowej – wewnętrznej”¹⁷.

¹³ J. Anusiewicz, *Problematyka językowego obrazu świata w poglądach niektórych językoznawców i filozofów niemieckich XX wieku*, [w:] *Językowy obraz świata*, pod red. J. Bartmińskiego, Lublin 1990, s. 277, s. 290–291.

¹⁴ J. Bartmiński, R. Tokarski, *Językowy obraz świata a spójność tekstu*, [w:] *Teoria tekstu. Zbiór studiów*, pod red. T. Dobrzyńskiej, Wrocław 1986, s. 65–81, J. Bartmiński, *Punkt widzenia, perspektywa, językowy obraz świata*, [w:] *Językowy obraz świata...*, s. 110–123.

¹⁵ J. Bartmiński, R. Tokarski, *Językowy obraz świata...*, s. 65–81, R. Tokarski, *Słownictwo jako interpretacja świata*, [w:] *Encyklopedia kultury polskiej XX wieku. Współczesny język polski*, t. 2, pod red. J. Bartmińskiego, Wrocław 1993, s. 335–361.

¹⁶ J. Bartmiński, R. Tokarski, *Językowy obraz świata...*, s. 72.

¹⁷ Pełniejszy przegląd ujęć językowego obrazu świata został przedstawiony przez W. Wysockańskiego, *Językowy obraz świata założenia*, [w:] *Językowy obraz świata w porównaniach zleksykalizowanych na materiale wybranych języków*, Wrocław 2005, s. 68–87, zwł. s. 68–71. Zagadnienie to w wymiarze ogólnym podejmowali m.in.: J. Anusiewicz, op. cit., s. 278–307; J. Anusiewicz, A. Dąbrowska, M. Fleischer, *Językowy obraz świata i kultura. Projekt koncepcji badawczej*, [w:] *Językowy obraz świata a kultura*, pod red. A. Dąbrowskiej, J. Anusiewicza, *Język a kultura*, t. 13, Wrocław 2000, s. 11–44; R. Grzegorzczkowska, *Pojęcie językowego obrazu świata*, [w:] *Językowy obraz świata...*, s. 41–48; J. Maćkiewicz, *Kategoryzacja a językowy obraz świata*, [w:] *Językowy obraz świata...*, s. 51–58; R. Tokarski (w Polsce) oraz J.D. Apresjan, *Образ человека по данным языка: попытка системного описания*, [w:] *Избранные труды*, т. 2, *Интегральное описание языка и системная лексикография*, Москва 1995, s. 37–65; J.S. Jakowliewa, *Фрагменты русской языковой картины мира (модели пространства, времени и восприятия)*, Москва 1994, s. 9–316; N. Mieczkowskaja, *Две картины мира: язык и обыденное сознание (информационная фактура, делимитация границ и стереотипов)*, [w:] *Wyraz i zdanie w językach słowiańskich 5. Opis, konfrontacja, przekład*, pod red. M. Sarnowskiego i W. Wysockańskiego, Wrocław 2005, s. 227–238; W. Uryson, op. cit., s. 9, T.N. Wiendina, *Русская языковая картина мира сквозь призму словообразования*, Москва 1998; Ch. Chojer, S.J. Nikitina, S.M. Tołstaja, L.N. Tołstoj, A. Wierzbicka, W.N. Toporow i in.

Obraz mocy piekielnych w kulturze

Na kształtowanie obrazu mocy piekielnych u Rosjan i Polaków wpływ miały kultury Europy oraz świata, np. wierzenia Praslówian (pogańskie), judaizm, chrześcijaństwo. Od czasów mitologicznych złe duchy określano najczęściej mianem diabła oraz wymyślano mu różne imiona. Legenda związana z diabłem od zawsze była przedmiotem zainteresowania człowieka. Nie ma ona podstaw biblijnych, w Starym Testamencie diabeł nie był przeciwnikiem, ale pomocnikiem Boga. Pewna część historyków twierdzi, że diabeł został stworzony na potrzeby chrześcijaństwa. Przecistawianie się Bogu ma swoją analogię w mitologii hinduskiej (opozycja Wryty wobec Indry), perskiej (Arymana wobec Ormuzda), egipskiej (Seta wobec Horusa), greckiej (Prometeusza wobec Zeusa) oraz skandynawskiej (Lokiego wobec bogów Asgard).

Pochodzenie Diabła sięga do Indii, gdzie miał on kusić Budę, następnie pod postacią Arymana przeniósł się do Persji. Żydzi poznali go podczas niewoli babilońskiej. Swoje wyobrażenie Szatana zamienili w Diabła i przekazali go chrześcijanom. Ów Szatan nie jest czystego pochodzenia semickiego, gdyż w czasie „swoich wędrówek” poprzez świat przyswajał wiele cech odrzuconych bogów dawnych religii. U Diabła możemy odnaleźć korzenie „żydowskie, chrześcijańskie, pogańskie, czarodziejskie, olbrzymiego i upiornego rodu”¹⁸.

Duży wpływ na kształtowanie się obrazu Diabła we wschodnich językach słowiańskich miała ludowość, nie tylko chrześcijaństwo. U Słowian wschodnich występował wyraźny wpływ irański, bezpośredni bądź wprowadzony przez Scytów, przejawiający się w akcentowaniu dualizmu. Hipoteza ta opierała się na informacji Helmolda, według którego Słowianie rozróżniali dobrego i złego boga; ten ostatni zwał się „Diabol” albo „Czernoboh”. Ów „Diabol” miał stanowić transpozycję chrześcijańskiego diabła, zaś „Czernoboh” był „czarnym bogiem” wziętym z ikonografii chrześcijańskiej. U Słowian zachodnich aspekty demoniczne wykazywał bóg Swaróg – zniekształcona postać imienia Swaróżyć, będącego zdrobnieniem od „Swarga”, albo oznaczająca jego syna. Bóstwo to było również znane u Słowian wschodnich. U Słowian diabła utożsamiano z bogiem grzmotu zwanym Perkele albo Piru, występowało także wyraźne utożsamienie smoka ze złymi duchami¹⁹.

¹⁸ M. Rudwin, *Diabeł w legendzie i literaturze*, Kraków 1999, s. 111–113.

¹⁹ Zob. A.M. di Nola, *Diabeł. Diabeł w formach, historii i kolejach losu szatana, a także o jego powszechnej a złowroziej obecności wśród wszystkich ludów, od czasów starożytnych, aż po teraźniejszość*, Kraków 2001, s. 76–81.

Najczęściej o diable mówi się w liczbie pojedynczej, ale diabłów jest wiele i są znane pod różnymi imionami, używamy też wyrażenia „do stu diabłów”, choć złe duchy należałoby liczyć w milionach. W Starym i w Nowym Testamencie podawane są ilości legionów, w których służą diabły będące pod władzą Szatana. Zastępy szatana zostały powiększone, gdy chrześcijaństwo wypędziło wszystkie pogańskie bóstwa pod ziemię. W czasie rozwoju religii chrześcijańskiej na terenie zachodniego imperium greckich i rzymskich bogów postrzegano jako sprzymierzeńców diabła. Występujące w różnych wierzeniach duchy zepchnięto do czeluści piekielnych²⁰.

W księgach biblijnych, oprócz znanych powszechnie terminów „diabeł” i „demon”, odnajdujemy szereg imion własnych odnoszących się do złych duchów: np. Szatan, Lucyfer, Belzebub, Belial. W średniowieczu imiona posiadały 62 demony, w XVI wieku było ich 79. Oprócz imion diabeł posiada wiele tytułów, jest on określany m.in. jako: „bóg świata”, „władca świata”, „władca mocarstw powietrza”, „władca ciemności”, „archanioł upadły”, „nieczysty duch”, „kłamca”, „smok”, „wąż”, „bestia”. Istnieje wiele epitetów opisujących Szatana, np. „przekłęty archanioł”, „buntowniczy archanioł”, „monarcha piekieł”, „król ciemności” i in. Idea diabła jest traktowana jako abstrakcja, bajka lub metafora, „jest ona mocno zakorzeniona nie tylko w języku, ale także w tradycjach i świadomości mas”. Szatan, pomimo że jest niedobry, często bywa postrzegany jako miły, sympatyczny i dlatego też jest on lub przeklinany, lub błogosławiony w społeczeństwach²¹.

Postać nadana diabłu w ikonografii chrześcijańskiej wywodzi się od legendarnych bogów antyku; średniowieczny potwór łączy w sobie wszystkie chrześcijańskie bóstwa, od których pochodzi. Diabeł w różnych kręgach kulturowych postrzegany jest odmiennie, przybiera zazwyczaj postać takich zwierząt, jak: lew, smok, wąż, wilk, pies; zamieszkiwał w ciele: słonia, świni, lisa, niedźwiedzia. Był on również wyobrażany jako koziół, wrona, kruk, gołębica, nietoperz, szczur, mysz, mucha, kot, robak, małpa. Diabeł był często przedstawiany jako smok, takie wyobrażenie ukazane jest już w Księdze Apokalipsy²². Spośród wszystkich wyobrażeń Zła wśród zwierząt „wizerunek węża wspólny jest wszystkim krajom, wszystkim ludziom, wszystkim czasom i wszystkim religiom. Wąż, jako jesienna konstelacja, wyobraża u wszystkich ras nieprzyjaciela boga-słońca albo boga-swiata”²³. Diabeł był przedstawiany również w postaci ludzkiej, lecz posiadał

²⁰ M. Rudwin, op. cit., s. 28–35.

²¹ Ibidem, s. 40–46.

²² Ibidem, s. 51–55.

²³ Ibidem, s. 55.

często zwierzęce części ciała (np. głowę, uszy, pysk). W zależności od kultury ma inny wygląd: parę oczu lub różną ich ilość, jest on na ogół blady i szczupły, kosmaty; w wyobrażeniach Kościoła Wschodniego ma długą brodę koloru czerwonego, włosy również są tej barwy; ma garb, jego strój bywa najczęściej koloru czerwonego, ciemnobrunatnego i złotego. W XIX i XX wieku postać diabła jest podobna do człowieka. Występuje on w stroju galowym, ma ogon, rogi, kopyta i często powłoczy jedną nogą. Ubiera się w stroje charakterystyczne dla danej epoki, jest elegancki i błyskotliwy. Przybiera też postać kobiety, często zmienia płęć. Lubi on zakładać stroje wieczorowe, ubiory myśliwskie, szkolne mundurki, togi profesorskie, szaty kapłańskie²⁴.

Językowy obraz mocy piekielnych

Moce piekielne od dawna istnieją w języku, czego wyrazem jest odwzorowanie ich obecności m.in. w licznych przysłowiacz i frazeologizmach. Diabeł, czart, bies, szatan występują w relacjach z innymi, np. z aniołem, człowiekiem oraz Bogiem, Panem Bogiem, Panem Jezusem²⁵. Polskie: diabeł, czart, bies, szatan, rosyjskie: дьявол, чёрт, бес, сатана – są tożsame pod względem funkcjonalnym. W ujęciu teorii językowego obrazu świata to odrębne obrazy różnych istot²⁶. Obrazy mocy piekielnych są budowane w podobny sposób, ale dla każdej postaci (jak np. diabeł, czart, дьявол, чёрт) w sposób odrębny. Natomiast zestawienie leksemów bies / бес jest obrazem tej samej postaci. Dociekania zawarte w tej części pracy mają odpowiedzieć na pytanie, czy językowy obraz mocy piekielnych odzwierciedlony we frazeologizmach i przysłowiacz języka rosyjskiego i polskiego jest zbliżony, a jeżeli nie, to wykazać różnice w tych obrazach.

Materiał językowy polski i rosyjski został zaczerpnięty ze słowników frazeologicznych, zbiorów przysłów, powiedzeń i porzekadeł, ze słowników frazeologicznych oraz słowników przysłów polsko-rosyjskich i rosyjsko-polskich²⁷. Całość

²⁴ Ibidem, s. 59–63.

²⁵ Owe relacje zostały omówione wcześniej zob. przypis 1.

²⁶ W czeszczyźnie obraz diabła jest przedstawiany w taki sam sposób, por. *Jazykový obraz čerta v češtině a polštině*, Kapitól 3, [w:] M. Malinka, *Jazykový obraz čerta v češtině a polštině na frazeologickém materiálu a v příslovích*, praca magisterska napisana pod kierunkiem prof. W. Wysockańskiego, Wrocław 2005, s. 35–142. Postaci polskiego diabła i rosyjskiego *чёрта*, będące ekwiwalentami w ujęciu językowego obrazu świata, są rozpatrywane jako odmienne postaci. Por. J. Bartmiński, *Językowe podstawy obrazu świata*, Lublin 2006, s. 242–251.

²⁷ Są to następujące źródła: А.К. Бирих, В.М. Мокниенко, Л.И. Степанова, *Словарь фразеологических синонимов русского языка*, под ред. В.М. Мокниенко, Москва 2001; В.И. Даль, *Пословицы русского народа в двух томах*, т. 1–2, Москва 1984; *Фразеологический*

materiału podzielona została na kategorie, w skład których wchodziły wyrażenia, zwroty, frazy, przysłowia, powiedzenia. Moce piekielne są przedstawione jako oddzielne postacie, np. diabeł, czart (oznaczone cyframi rzymskimi). Tylko kategorie główne (nadrzędne) podzielone są np. na cechy zewnętrzne, które można przypisać diabłu (oznaczane dużymi literami), pozostałe kategorie (podrzędne) są oznaczone wytłuszczonym drukiem.

I Obraz diabła

DIABEŁ SAM W SOBIE

A. Cechy zewnętrzne określające diabła²⁸:

jest czarny²⁹, por. *Każdy deboł jest czorny*; brzydki, zob. *Brzydki jak diabeł*; rogaty³⁰, np. *Zamiast aniola za nogi, złapał diabła za rogi*; *Masz rołaty, diable rogaty*; stary, por. *Mógłby dać radę nawet i staremu diabłu*; ma ogon, zob. *Diabeł się w ornat ubrał i ogonem na mszę dzwoni*; *Ciągnąć diabła za ogon*.

словарь русского литературного языка, составитель А.И. Федоров, Москва 2001; *Фразеологический словарь русского литературного языка конца XVIII–XX вв. в двух томах*, под ред. А.И. Федорова, Москва 1999; *Фразеологический словарь русского литературного языка конца XVIII–XX в.*, под ред. А.И. Федорова, т. 1–2, Новосибирск 1991; *Фразеологический словарь русского языка*, под ред. А.И. Молоткова, Санкт-Петербург 1994; К. Гюлумянц, *Польско-русский фразеологический словарь*, т. 1–2, Минск 2004; S. Karolak, *Słownik frazeologiczny rosyjsko-polski*, t. 1–2, Warszawa 1998; D. i M. Masłowscy, *Przysłowia polskie i obce od A do Z*, Warszawa 2003; А.М. Мелерович, В.М. Мокиенко, *Фразеологизмы в русской речи. Словарь*, Москва 2005; *Nowa księga przysłów i wyrażen przysłowiowych polskich*, pod red. J. Krzyżanowskiego, t. 1–4, Warszawa 1969–1978; S. Skorupka, *Słownik frazeologiczny języka polskiego*, t. 1–2, Warszawa 2002; *Словарь фразеологических синонимов русского языка*, под ред. В.П. Жукова, Москва 1987; *Словарь русской фразеологии. Историко-этимологический справочник*, под ред. В.М. Мокиенко, Санкт-Петербург 1998; *Словарь современного русского литературного языка*, под ред. В. И. Чернышева, т. 1, Москва 1950; *Słownik języka polskiego*, pod red. W. Doroszewskiego, t. 1, Warszawa 1958; *Słownik języka polskiego ułożony pod red. Jana Karłowicza, Adama Kryńskiego i Władysława Niedźwieckiego*, t. 1, Warszawa 1952, reprint wydania z roku 1900; И. Снегирев, *Словарь русских пословиц и поговорок; Русские в своих пословицах*, Москва 1997; R. Stypuła, *Słownik przysłów i powiedzeń rosyjsko-polski i polsko-rosyjski*, Warszawa 2003; R. Stypuła, *Słownik przysłów rosyjsko-polski i polsko-rosyjski*, Warszawa 1974; *Uniwersalny słownik języka polskiego*, pod red. S. Dubisza, t. 1, Warszawa 2003; *Wielki słownik frazeologiczny rosyjsko-polski, polsko-rosyjski*, pod red. J. Lukszyna, Warszawa 1998; Р.И. Ярянцев, *Русская фразеология. Словарь-справочник*, Москва 1997.

²⁸ Pominięte zostały w badanym materiale (w większości) porównania, gdyż szczegółowo opracował je W. Wysoczański, op. cit., s. 332–336; A. Pajdzińska, *Odbicie katolicyzmu w polskiej frazeologii*, [w:] *Problemy frazeologii europejskiej II, Frazeologia a religia*, pod red. A. M. Lewickiego i W. Chlebdy, Warszawa 1997, s. 129–135; A. Bierich, *Религиозные представления и обряды в русской фразеологии*, [w:] *Problemy...*, s. 167–172.

²⁹ W. Wysoczański, op. cit., s. 332 i M. Kułakowska, B. Greszczuk, *Frazeologia demoniczna w utworach religijnych do XVIII wieku*, [w:] *Problemy...*, s. 254.

³⁰ A. Pajdzińska, op. cit., s. 131.

B. Cechy określające charakter diabła³¹:

jest zły i złośliwy³², por. *Diabeł tkwi w szeregółach; przebiegły*³³, np. *Idź z diabłem po jabłka, zostaniesz bez jabłek i bez torby*; mądry, np. *Умен (умный) как дьявол; Bardziej się bój diabła głupiego niż mądrego; Dlatego diabeł mądry, że stary; głupi*, por. *Bardziej się bój diabła głupiego niż mądrego*; zręczny, zwinny, zob. *Ловок (ловкий) как дьявол*; zachłanny, np. *Nie dawaj diabłu palca, bo porwie całą rękę; Pozwól diabłu jeden włoszek, on cię całego pochwyści; Skorno dióbeł kogos na nitkę chwęcý, to go wnet na powroze pocygnie dalij; Wpuść diabła do kościoła, on na ołtarz wlezie; Wzięli diabli krowę, niech wezmą i cielę*; wszechwiedzący, por. *Diabeł wie, kto, co, gdzie*.

C. Zachowanie diabła, czynności, jakie wykonuje:

powoduje negatywne stany rzeczy³⁴, por. *Diabeł coś ogonem nakrył; Diabli kogoś / coś wzięli; Diabeł na kimś groch młócił*; wstępuje / ukrywa się pod płaszczkiem człowieka; człowiek staje się opętany³⁵, por. *(Сам) дьявол вселился; Словно дьявол в кого вселился (поселился); Одержимый дьяволом*; boi się święconej wody³⁶, zob. *Bać się kogoś, czegoś jak diabeł święconej wody*; nic nie jest w stanie pomóc diabłu, nawrócić go, np. *Diabłu i świecona woda nie pomoże*; namalowany jest straszniejszy niż w rzeczywistości³⁷, zob. *Nie taki diabeł straszny, jak go malują; Nie taki diabeł straszny, jak go księża malują*; nie potrzebuje snu, np. *Diabeł nie śpi*; nie traci tego, co posiada, por. *Co od diabła wyszło, do diabła powraca*; jest zbędny w kościele, np. *Co po diable w kościele, kiedy pacierza nie umie*; lubi przebywać tam gdzie są pieniądze, ale ich brak przyciąga go jeszcze bardziej, zob. *Gdzie pieniędzy dużo, tam jest diabeł blisko, gdzie ich nie ma wcale, tam jego siedlisko*; bardzo dobrze odgrywa różne role, ale na kościelnego się nie nadaje, zob. *Z diabła kościelny nie będzie*; to, co jest złe, należy do diabła, por. *Nie weźmie diabeł złego, bo wie, że jest jego*; lichwa i pochlebstwo jest szacunkiem dla niego, zob. *Лихва да леть дьяволу в честь*; rycha jest z nim związana, por. *В убогой гордости дьяволу утеха. Убогая гордость – дьяволу потеха*; popiera swoją brać, np. *Мил черт одному сатане. Черт дьяволу родимый*; jest taki sam jak diabeł, szatan, bies, czart, por. *Jaki*

³¹ A. Bierich, op. cit., 169.

³² W. Wysoczański, op. cit., s. 332; M. Kułakowska, B. Greszczuk, op. cit., s. 254; A. Pajdzińska, op. cit., s. 131.

³³ Ibidem.

³⁴ A. Pajdzińska, op. cit., s. 131.

³⁵ A. Bierich, op. cit., s. 170.

³⁶ W. Wysoczański, op. cit., s. 332.

³⁷ Ibidem.

diabeł jeden, taki diabeł dwa; Jeden diabeł podobny do drugiego; Jaki jedyn diabeł, taki drugi czert; Хрен редьки не слаще, черт дьявола не лучше (не легче); w potrzebie ma dobre zamiary, chce się nawrócić, ale szybko zapomina o swoim postanowieniu, np. *Chory diabeł chciał świętym zostać, jak ozdrowiał, to o tym zapomniał;* gdy diabeł jest na weselu duje wiatr, zob. *Taka zamieć, jakby diabli wesele wyprawiali; Skoro wichur nastaje, mówią na Mazurach: diabeł jedzie na wesele;* na starość chce się nawrócić, być mnichem, pustelnikiem, być pobożnym, np. *Gdy się diabeł zestarzeje, chce zostać mnichem (pustelnikiem); Na starość diabeł robi się pobożny;* gdy diabeł jest głodny, nie pogardzi niczym, zob. *Głodny diabeł zje i muchy; Jak diabeł głodny, to się i smoły chwyta; Kiedy diabeł má głód, to i muszki żere; Jak diabeł głodny, to i smoły się chwyta; Diabeł zje i niedopieczoną gruszkę;* nie ma dla niego przeszkód, np. *Zamknij diabłu drzwi, to on oknem wejdzie;* panuje nad mniejszymi diabłami, por. *Mniejsi diabli zawsze się większego muszą bać diabła.*

DIABEŁ – ANIOŁ³⁸

Anioł nie przebywa tam gdzie diabeł, por. *Gdzie diabeł koczuje, tam anioł nie nocuje.*

DIABEŁ – CZŁOWIEK

Diabeł wkrada się, robi zamieszanie w życiu ludzkim³⁹, por. *Nie było zmartwienia (kłopotu), to diabli nadali; W kogo diabeł raz wstąpi, tego nie opuści; A co diabeł robi: stare wdowy liże, dzieci smoli, małżeństwa kłóci; Gdzie się diabeł przymiesza, bez figla nie będzie; Z diabłem zła sprawa, bo ci figla wnet spleta sam albo przez innego; Każdy ma swego diabła, co mu w kieszeni świszczę; Diabeł opętał kogo, w kogo wstąpił, w kim siedzi, patrzy komu z oczu; chce zdobyć duszę człowieka⁴⁰, np. *Czyha, jak diabeł na dobrą duszę;* kusi ludzi do grzechu, jest winny zła tkwiącego w nich i ich postępkach, zob. *Ktoś ma diabła za pazuchą; W kogoś diabeł / szatan wstąpił; W kimś siedzi szatan / diabeł; Komuś diabeł patrzy z oczu; Kogoś diabeł / szatan opętał; Kogoś diabeł skusił; Kogoś diabli nadali; Kogoś diabli biorą; Kogoś diabli noszą; potrafi latać⁴¹, np. *Летит (несется) как дьявол;* sprzyja bogatym, zob. *Bogatemu (to i) diabeł dziecko kołysze;* tam, gdzie rządzi, człowiek jest nędzarzem, por. *Gdzie diabeł gospodarzem, tam człowiek nędzarzem;* nie może zdziałać wszystkiego, baba jest**

³⁸ A. Bierich, op. cit., s. 171.

³⁹ Ibidem, s. 170.

⁴⁰ Ibidem.

⁴¹ Ibidem.

w stanie go oszukać, np. *Baba i diabła oszuka*; ma swoich pomocników, zob. *Kiedy diabeł czego nie dokaże, to babę nasadzi*; trzeba się trzymać od niego z daleka, por. *Chcesz się podzielić z diabłem, szukaj długiej łyżki*; wynagradza wedle swoich kryteriów, zob. *Rób diabłu dobrze, to ci się piekłem odwdzięczy*; *Rób diabłu dobrze, a piekłym sie ci odwdziynczy*; ma większą moc niż ludzie, panuje nad nimi, zob. *Więcej może diabeł niż wszyscy ludzie*.

CZŁOWIEK – DIABEŁ

Człowiek chce zadowolić diabła, nie gniewać go⁴², zob. *Diabłowi świecę zapalić*; *Wszak przysłowie radzi, że i diabłu by świeczkę zapalił*; *Czasem trzeba i diabłu świecę postawić*; oddaje mu duszę, np. *Zaprzedać, sprzedać, oddać duszę diabłu*; należy się trzymać z daleka od diabła / nie bratać się z nim, zob. *Nie gryź z diabłem orzechów*; kto ma diabła w rodzinie, ten szybko trafi do piekła i będzie mu tam dobrze, np. *Jak masz dziabła strykiem, to sie leko do piekła dostaniesz*; *Kto ma ciotke za diabłym, temu w piekle będzie dobrze*; przymierze, układ z diabłem jest zły, ale nikt człowiekowi w tym nie przeszkadza, por. *Kto chce do diabła, niech idzie do dwu*; *Jeżeli chcesz do diabła jechać, wolno, ja cię ścigać nie będę*; *Jak masz iść do diabła, idź do dziesięciu*; *Kto chce iść do diabła, tego nogą kopnąć*; *Kto raz z diabłem płynął, musi go zawsze wozić*; *Kto się z diabłem brata, to zaklnie i kata*; *Kto się z diabłem kumi, to i zakląć umie*; *Na tym handlu traci, kto się z diabłem braci*; *Na tej sprzedzi traci, kto się z diabłem zbraci*; nie należy go wzywać, zob. *Nie trzeba diabła wołać, bo on sam przyjdzie*.

MIEJSCE PRZEBYWANIA DIABŁA⁴³:

bloto, por. *Czart pokaże złoto, a wciągnie w bloto*; piekło, np. *Хоть к черту (дьяволу) в некло*; *Nigdzie diabłu lepiej jak w piekle*; rokitnica, por. *Roześmiał się jak diabeł w rokitnicie*; *Chichocze się jak diabeł w rokitnicie*; kępa, np. *Śmieje się jak diabeł na kępie*; *Trzęsie się jak diabeł na kępie*; konopie, por. *Śmieje się jak diabeł w konopiach*; sucha wierzba, zob. *Śmieje się jak diabeł w suchej wierzbie*; za kołnierzem, np. *Mieć diabła za kołnierzem (skórą)*.

⁴² Ibidem.

⁴³ Ibidem, s. 170–171.

II Obraz czarta

CZART SAM W SOBIE

A. Cechy zewnętrzne określające czarta⁴⁴:

jest czarny⁴⁵, np. *Черный как черт*; rogaty⁴⁶, zob. *У чёрта на рогах; К чёрту на рога; Богатый, что черт рогатый; Нашел черт клубок, да на рога не лезет*; ma ogon, por. *Поймать (ухватить) черта за хвост*; jest młody, np. *Czart młody, bo jeszcze bez brody*; ma kopyta, por. *Как будто его черты копытами толкут*; jest łysy, np. *Чёрта лысого*; kulawy, zob. *Хромой как черт*; brudny, np. *Как черт вымазался; Грязный как черт*; kudłaty, włochaty, por. *Лохмат (лохматый) как чёрт*.

B. Cechy określające charakter czarta⁴⁷:

jest chytry⁴⁸, por. *Мужик глуп как свинья, а хитер, как черт*; straszny, np. *Страшный как черт; Черт чертом кто*; wszechwiedzący, por. *Чёрт его (их) знает; Чёрт знает где; Чёрт знает что; Чёрт знает что (такое); Одному черту известно*; zły, np. *Ловок (ловкий) как дьявол (черт)*; zachłanny, np. *Дай черту волос, а он и за всю голову; Czart pokaże złoto, а wciągnie w błoto*; interesowny, zob. *Czart mu pieniądze przénosi, bo mu swñje deszę zapisél*.

C. Zachowanie czarta, jakie czynności wykonuje:

ukrywa się pod płaszczkiem człowieka; człowiek staje się opętany⁴⁹, np. *Словно черт в кого вселился (поселился)*; namalowany jest straszniejszy niż w rzeczywistości⁵⁰, zob. *Nie taki czart straszny, jak go malują*; rosyjski czart boi się tylko modlitwy i kadzidła, por. *Вертится как черт перед заутреней; Бояться как чёрт ладана; Как чёрт от ладана бежать, бегать, убежать, отмахиваться и т. п.; Как чёрт ладана; Как чёрт от ладана; Ладан на чертей, а тюрьма на воров*; ważne jest dla niego towarzystwo, np. *За компанию (для дружбы) и черт удавился (и монах женился)*; z niemowlęciem łączy się od początku jego narodzin, por. *Черт с младенцем связался*.

⁴⁴ Ibidem, s. 169.

⁴⁵ Ibidem.

⁴⁶ M. Kułakowska, B. Greszczuk, op. cit., s. 254; A. Bierich, op. cit., s. 169.

⁴⁷ A. Bierich, op. cit., s. 169.

⁴⁸ W. Wysoczański, op. cit., s. 332 i M. Kułakowska, B. Greszczuk, op. cit., s. 254.

⁴⁹ A. Bierich, op. cit., s. 170.

⁵⁰ W. Wysoczański, op. cit., s. 332.

Связался, как черт с младенцем; jest pewny siebie, gdy Bóg⁵¹ śpi, zob. *Чем черт не шутит, пока бог спит*; nie potrzebuje snu, por. *Czart nie śpi*; jeżeli coś jest tanie, diabeł w tym macza palce, np. *Дешев хрен, да черт ли в нем?*; lubi wysoką roślinność – rzep (rzepik pospolity), lubi tam siedzieć, np. *Высок репей, да черт ему рад!*; *Велик мордвин (или: татарин, т. е. репейник)*, да черт ли в нем?; nie wszystko, co czart znajduje, zagarnia, np. kłębek, splot, zob. *Нашел черт клубок, да боится взять*; *Нашел черт клубок, да на рога не лезет*; ucieka do wody, por. *Работа не черт, в воду не уйдет*; wykonuje ludzkie czynności – czesanie, gubi swoje przybory, np. *Черт чесал, да и чесалку-то потерял*; może uderzyć go piorun, por. *Бегает от дому, будто черт от грому*; pycha jest z nim związana, np. *Во всякой гордости черту много радости*; lubi się wyróżniać wśród ludzi, por. *Все люди, как люди, один черт в колпаке*; chwali ciężkie więzienie, np. *Крепка тюрьма, да черт ее хвалит (черт ей рад)*; popiera swoją brać, np. *Мил черт одному сатане. Черт дьяволу родимый*; wszystkie czarty, diabły, biesy, są takie same, por. *Все черти одной шерсти. Все черти равны, все те ж бобры*; *Бур черт, сер черт, один бес*; *Все Ивановы Ивановы детки. Все черти ровняки*; *Јакі једун дибоџ, таки други czert*; *Jeden czort*; gdy nie ma się czym zająć, zadowala się tym, co jest, drobiazgiem, zob. *Нечем черту играть, так угольем*; ma słabą wolę, por. *Храбер гусак, да осип. Силен черт, да воли нет*; *Много в черте (у лихого) силы, да воли ему нет*; gdy się żeni, towarzyszy temu wiatr, por. *Wiater, jakby sie czert żynił*; nie wie wszystkiego, np. *Sam czert nie dojdzie rzeczy*.

CZART – ANIOŁ

Czart udaje anioła, por. Czart anioła uda, ale anioł czarta nie.

CZART – CZŁOWIEK

Czart wkrada się / robi bałagan w życiu ludzkim⁵², por. *Чёрт двинул / Чёрт дёрнул*; *Чёрт дёрнул за язык*; *Черт догадал кого*; *Черт попутал кого*; *Черт сунул кого*; *Черт подмывает, подмалкивает, дразнит*; *Словно черт под локоть толкает*; *Не было печали, так черти накачали*; *Уродился детина кровь с молоком, да черт горелки прибавил*; chce zdobyć duszę człowieka⁵³, wypatruje chciwie dobrej duszy⁵⁴, por. *Как черт за душой тянется*; *Не стой*

⁵¹ Polski i rosyjski tekst jest przytaczany według zapisu słownikowego, dlatego też czasami słowo „Bóg” jest pisane małą literą.

⁵² A. Bierich, op. cit., s. 170.

⁵³ Ibidem.

⁵⁴ W. Wysoczański, op. cit., s. 332.

⁵⁵ A. Bierich, op. cit., s. 170.

надо мной, как черт над душой; potrafi latać⁵⁵, zob. Летит (несется) как черт; Как черт на воздухе летает (носится); nie może działać wszystkiego, baby nie jest w stanie oszukać, np. Баба и черта перехитрит; Czart z babą nie poradzi; ma swoich pomocników, zob. Где черт не сладит, туда бабу пошлет; nie potrzebuje snu, czuwa, zob. Czart nie śpi; wynagradza wedle swoich kryteriów, np. Ставь и черту свечу: не знаешь, куда угодишь (т. е. в рай или в ад); ma rodzinę nie tylko wśród czartów, np. Приказный черту брат. Приказный черту душу заложил; ma podwładnych, por. Дерет коза лозу, а волк козу, а мужик волка, а поп мужика, а попа приказный, а приказного черт; ma do czynienia ze szlachcą, zob. Тащил черт однодворцев в коробе, да рассыпал под гору; Нес черт грибы в коробе, да рассыпал по бору: и выросли однодворцы; Собрал черт всех однодворцев в решето и понес: гром грянул, он и выворотил их над Воронежем; sądzi, np. Не нам судить его – его черт осудит; związuje, por. Их сам черт лычком связал; Словно их черт веревочкой связал.

CZŁOWIEK – CZART

Człowiek boi się czarta, np. Чем чёрт не шутит; Бояться как чёрта какого; Черт не дремлет; chce zadowolić diabła, nie gniewać go⁵⁶, zob. Бога зови, а черта не гневи!; Богу угождай, а черта не перечь!; Богу свечу, а черту кочергу (ожуг, огарыш); zawiera z czartem układ⁵⁷, por. Чёрт тебя (тя) задави (задери); Чёрт бы взял; Черт тебя побери; Черт тебя возьми; Иди (пошёл) к черту; można go zamęczyć, np. Солдат и черта замучил (т. е. ученьем; сказка); kto kłamie, ten będzie miał do czynienia z czartem, zob. Будешь лукавить, так черт задавит; Кто лукавит, того черт задавит; Живучи просто, доживешь лет до ста; а кто лукавит, того скоро черт задавит; należy się trzymać od niego z daleka, nie bratać się z nim, zob. Nie gryзь z czartem орzechów; nie należy wzywać diabła, por. Nie wzywай чарта, бо pewnie przyjdzie; Nie волеј чарта, бо он сом przyjdzie.

CZART / CZARCI – DUCHOWNI (POP, ZAKONNIK, MNICH)

Czarci czekają, aż pop wyjdzie w gości, wtedy przejmują jego obowiązki np. Поп в гости, черти на погосте; patrzy na popa, np. Глядит на меня, как черт на попа; nie jest dobrym towarzyszem popa, zob. Черт попу не товарищ (поп его обманет); boi się popa, np. Шел бы черт на свадьбу, да попа боится; uczy go, zob. Не наше дело попа учить, пусть его черт учит; nie

⁵⁶ Ibidem.

⁵⁷ Ibidem.

jest sprzymierzeńcem zakonnika, por. *Черт монаху не попутчик (его монах проведет)*; zakonnicy i czarci są ulepieni z tej samej gliny⁵⁸, por. *Монахи да черти одной шерсти*; pop, kozioł jest zły jak diabeł, np. *Бог создал три зла: попа, черта и козла*.

МІЕЈСЦЕ ПРЗЕБЫВАНІА ЧЗАРТА⁵⁹:

bagno, trzęsawisko, zob. *Было бы болото, а черти найдутся (будут)*; *Ворочает как черт в болоте*; *Правит как черт болотом*; *Бродит, как черт по болоту*; *На беду, как черт на болото*; *Один как черт в болоте*; *Вольно черту в своем болоте орать*; *Было бы болото, черти будут*; *Нашел черт ботало, да и сам ему не рад (ботало – колокольчик, вешаемый скоту на шею)*; *Всякий черт в своем болоте ворочай!*; *Вольно черту в своем болоте орать*; *Не ходи при болоте, черт уши обколотит*; *Чего черт в болоте сидит? – Смолоду привык*; toń, odmęt, por. *Вертит как черт в пучине (омуте)*; *Засел как черт в бучале (омуте, пучине)*; *В тихом омуте (болоте) черти водятся*; oddalone miejsce, które jest przygotowane na karmnik dla zwierząt w lesie (czasami zarośnięte), por. *У чёрта на куличках*; piekło, np. *Как черт в преисподней*; *Хоть к черту (дьяволу) в пекло*; przebywa w takich przedmiotach jak koszyk, drewniana tabakierka, por. *Прикрой тавлинку, черт влезет (из сказки, где солдат проносил год смерть в тавлинке)*; *Не ровен черт (мордвин) на коробе едет (у мордвы лубяные кузова на телегах, вроде круглого короба)*; mieszka w domu, przeszkadza ludziom, jeżeli go zamieszkuje jest w nim źle, zob. *Хорош бы дом, да черт живет в нем*; zamieszkuje domostwa⁶⁰, np. *Вселился черт в боярский дом*.

III Obraz biesa

BIES SAM W SOBIE

A. Cechy określające charakter biesa⁶¹:

jest potężny⁶², np. *Силен бес и горами качает*; *Бес качает горами не только нами*; *Силен бес и горами качает, а людьми, что вениками трясет*;

⁵⁸ W. Chlebda, *Бог, человек и жизнь в пословицах советского народа*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Opolskiego. Filologia Rosyjska”, z. 36, s. 33.

⁵⁹ A. Bierich, op. cit., s. 170–171.

⁶⁰ И. Снегирев, *Словарь русских пословиц и поговорок; Русские в своих пословицах*, Москва 1997, s. 125.

⁶¹ A. Bierich, op. cit., s. 169.

⁶² Ibidem, s. 170.

wszechwiedzący, zob. *Бес его (их) знает; Бес знает где; Бес знает что; Бес знает что (такое);* mądry, np. *Умен (умный) как бес.*

B. Zachowanie biesa, czynności, jakie wykonuje:

ukrywa się pod płaszczkiem człowieka; człowiek staje się opętany⁶³, por. *Словно дьявол (черт, бес) в кого вселился (поселился); Одержимый дьяволом (бесом);* chwali / popiera swoją brać, np. *Бес беса и хвалит. Свой своего нахваливает; Бес беса хвалит, а людям беды ладит;* bies, diabeł, czart są tacy sami, por. *Бур черт, сер черт, один бес;* nie jest w stanie rozwikłać wszystkiego, np. *Бес by się не doczyтал.*

BIES – ANIOŁ

Występuje w opozycji z aniołem⁶⁴, bies podjudza, a anioł pomaga, zob. *Ангел помогает, а бес подстрекает.*

BIES – CZŁOWIEK

Wkrada się / robi zamieszanie w życiu ludzkim⁶⁵, np. *Черт (бес) понутал кого; Черт (бес) подмывает, подмалкивает, дразнит; Мужик год не пьет, два не пьет, а бес прорвет – все пропьет;* utrudnia życie starszym ludziom, zob. *Седина в бороду (голову), а бес в ребро;* ma rodzinę nie tylko wśród czartów, por. *Приказный черту брат. Приказный черту душу заложил; Козел да приказный – бесова родня;* związuje się z pijanym człowiekiem, zob. *Бес сиди в рижанум человеку; Вина напиться – бесу предаться. В пьяном бес волен.*

IV Obraz szatana

SZATAN SAM W SOBIE

A. Cechy określające charakter szatana⁶⁶:

zły i złośliwy⁶⁷, np. *Ктоś śmieje się jak szatan;* namalowany jest straszniejszy niż w rzeczywistości, por. *Не taki szatan straszny, jak go czasem malują.*

⁶³ Ibidem.

⁶⁴ Ibidem, s. 171.

⁶⁵ Ibidem, s. 170.

⁶⁶ Ibidem.

⁶⁷ W. Wysoczański, op. cit., s. 335; M. Kułakowska, B. Greszczuk, op. cit., s. 255; A. Pajdzińska, op. cit., s. 131.

Wnioski

Powyższe zestawienie miało ukazać, czy językowo-kulturowy obraz mocy piekielnych zawarty we frazeologizmach i przysłowiach języka rosyjskiego i polskiego jest zbliżony, czy też całkowicie odmienny. Wyodrębnione kategorie przedstawiają: wspólne kategorie dla obu języków, oddzielne kategorie dla każdego z nich, a także oddzielne kategorie oraz różne obrazy w obydwu językach. Występujące kategorie są niezasobne, zawierają od jednego do kilku wyrażen. Nasycenie wyrażeniami zarówno w języku rosyjskim, jak i w polskim jest porównywalne.

Jednostka „diabeł” występuje w badanym materiale w największej liczbie w języku polskim, w blisko 90% wyrażen, pozostałe jednostki to: czart, czort, bies, szatan. W języku rosyjskim dominującą jest jednostka czart – 90%, bies, diabeł, stanowią razem 10%.

Rosyjskiemu czartowi i polskiemu diabłu są przypisane te same cechy zewnętrzne. Zarówno jeden, jak i drugi, jest czarny, rogaty, ma ogon. W języku rosyjskim czart jest większym potworem, budzi negatywne odczucia, jest brzydki, łysy, kulawy, kudłaty, ma kopyta, zaś w polskim jest stary.

Cechy charakteru mocy piekielnych są zbliżone w obu językach, diabeł/ czart jest przede wszystkim zły, złośliwy, przebiegły, interesowny, zachłanny, zręczny, zwinny, są to cechy określające ludzi, o pejoratywnych cechach charakteru, np. cwaniak, czarny charakter itp.

Zachowanie diabła w języku polskim można odnieść m.in. do chrześcijańskiego grzesznika, który ma słomiany zapał, obiecuje poprawę, ale nigdy nie spełnia obietnicy; boi się święconej wody, lecz nic nie jest w stanie go nawrócić itd. Powoduje on również, tak jak w języku rosyjskim, negatywne stany rzeczy: przeszkadza, dokucza, popiera diabelską/ czartowską brać, jest pazerny, nie pogardza żadnym drobiazgiem. W języku rosyjskim obraz czarta nie jest tak negatywny, co prawda boi się on modlitwy i święconej wody, ale także lubi towarzystwo, chce być z kimś związany, nie jest pewny siebie, gdy Bóg nie śpi, lubi się wyróżniać, ma słabą wolę, lubi wysoką roślinność. Nie są mu przypisane wyłącznie pejoratywne zachowania.

W obu językach występuje relacja czarta/ diabła z aniołem. Anioł nie nocuje, tam gdzie diabeł, unika go, zaś czart podszywa się pod anioła.

W relacji diabła/ czarta do człowieka występują zbliżone kategorie. Polskim obrazom diabła odpowiadają rosyjskie obrazy czarta, np. tam, gdzie nie może on czegoś zdziałać, posyła się babę. Dla Polaków diabeł ma silniejszą moc niż ludzie, sprzyja bogatym; a dla Rosjan lubi on zabawę, lata, jest „opiekunem” szlachty.

Rosyjska i polska relacja człowieka do diabła/ czarta jest również zbliżona. Człowiek boi się mocy piekielnych, chce je zadowolić, oddaje im swoją duszę. W języku rosyjskim czarta można zamęczyć, nie jest on taki niezniszczalny i wszechmocny, nie można natomiast kłamać, bo wtedy ma się z nim do czynienia, jest się najczęściej karany przez niego.

Tylko w języku rosyjskim została uwidoczniła relacja czarta z duchownymi, np. z popem, zakonikiem, mnichem. Nie są oni w dobrych kontaktach, jeden chce pouczać drugiego.

Wspólnym miejscem przebywania diabła/ czarta dla Rosjan i Polaków jest piekło, pozostałe miejsca są charakterystyczne dla każdego z języków. Dla Rosjan czart mieszka w bagnie, odmęcie, oddalonym miejscu, tabakierce, koszyku, domu, zbliża się on do ludzkich mieszkań, przedmiotów, zaś dla Polaków jest on postacią oddaloną, zamieszkuje błoto, rokicinę, konopie, suchą wierzbę.

Mało zasobne okazały się kategorie opisujące biesa i szatana, owe moce mają również odniesienia pejoratywne. Bies występuje w relacji z aniołem, człowiekiem. Obraz szatana ma znikome odzwierciedlenie w języku.

Analiza badanego materiału wykazuje, że każdy język rozwijał się inaczej i brakuje wspólnych obrazów opisujących dane języki. Jezykowo-kulturowy obraz mocy piekielnych, ich odrębnych postaci, przedstawiony we frazeologii i paremiologii języka polskiego i rosyjskiego pokrywa się rzadko, gdyż każdy język rozwijał się w różnych warunkach i w innej kulturze.

Резюме

Языковая и культурная картина сил ада во фразеологии и паремииологии польского и русского языков

Целью настоящей работы является анализ языковой картины сил ада во фразеологии и паремииологии русского и польского языков. В работе представлено формирование культурной картины сил ада; указан эмпирический материал, который состоит из категорий и подкатегорий; в их состав входят, среди прочего, внешние черты дьявола/черта/беса, а также черты характера. Они (черт, дьявол) указаны в реляциях с другими, напр. с человеком, ангелом, духовным лицом. Проведенные рассуждения позволяют сделать вывод, что языковая картина сил ада, зафиксированная во фразеологии и паремииологии русского и польского языков, отличается друг от друга.

Summary*Linguistic and cultural image of infernal powers in phraseology and paremiology of Russian and Polish language*

The aim of this article is to present fragments of image of infernal powers and their relationships to other characters which were depicted in idiomatic expressions and proverbs of Russian and Polish language. The analysis of the material presented in this work shows identities and dissimilarities revealed in linguistic image of infernal powers (devil, evil spirit, fiend, Satan): both features which are characteristic to infernal powers only and features characteristic to infernal powers and human beings. The article describes the relationships between man, priest and angel as well as appearance and behavior of infernal powers. The line of thought reveals that, despite common religious roots and customs, linguistic image of infernal powers in Russian and Polish language is different.